

Зверєв Є. О.

<https://orcid.org/0000-0002-8589-4597>

Шмарьова Т. О.

<https://orcid.org/0009-0004-8288-2023>

СМЕРТНА КАРА В ІСТОРИКО-ЮРИДИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ: ВІД ІНСТИТУЦІАЛІЗОВАНОГО ЗАМІННИКА КРОВНОЇ ПОМСТИ ДО ІНСТРУМЕНТУ ОХОРОНИ РЕЖИМУ

Відповідність покарання у вигляді смертної кари принципу верховенства права та підтримка ідеї про повернення смертної кари в Україні більше ніж половиною (51 %) українців, опитаних за рік до повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну, стали чинниками для порушення питання про необхідність глибшого дослідження сутності цього виду покарання, витоків його формування та тенденцій до його встановлення і скасування. Цю статтю присвячено огляду та аналізу причин становлення, існування та скасування смертної кари як виду покарання в Стародавньому Єгипті, античних Греції та Римі, а також у Московській державі та пізніше — у Російській імперії. Вибір саме цих держав зумовлений як доступністю відповідних матеріалів досліджень для авторів, так і наочністю результатів проведеного огляду та аналізу, представлених у статті. У результаті дослідження, зокрема, встановлено первісне розуміння страти злочинців як відплати: «око за око», тобто рівним за рівне (скоєне). Це принцип таліону (у всіх його видах), і на той час його практична реалізація підживлювалась розумінням справедливості та/або релігійними традиціями.

Також встановлено, що згодом смертна кара еволюціонувала від засобу помсти, зокрема кровної, до засобу забезпечення стабільності державного режиму, суспільного ладу.

У цьому контексті змінюється мета застосування смертної кари — від відплати до залякування, а для його візуалізації і «виховної ролі» актуалізується елемент публічності її виконання. Питання справедливості також видозмінюється: вона визнається апіорі, якщо смертний вирок затверджено від імені держави. І саме державним очільникам передається право вирішувати, які саме проступки мають каратися смертю.

Аналіз історії запровадження і застосування інституту смертної кари в країнах Стародавнього Сходу та античності дав змогу зробити висновок, що статус раба не перешкоджав розумінню, що його вбивство за рішенням суду або іншого юрисдикційного органу є саме стратою особи як біосоціальної істоти. Втім, на потребу вимог тогочасного законодавства відповідальність через смерть мала іноді колективний характер, коли карали невинуватих.

Проведений аналіз дає змогу стверджувати, що необхідність встановлення такого виду покарання знижується, якщо немає суттєвих загроз для суспільства. Відповідна загроза чи їх сукупність і буде переважно причиною для введення смертної кари до системи кримінальних покарань. Розглянуті та проаналізовані причини встановлення смертної кари не дають авторам цього дослідження підстав стверджувати про відсутність легальних підстав встановлення чи «нескасування» смертної кари. Проте такі причини можуть бути поза межами завдань, визначених для цієї статті, тож автори планують провести наступні дослідження на основі висновків цієї розвідки.

Ключові слова: смертна кара, верховенство права, принцип справедливості, колективна відповідальність, стародавній світ, античність.

Постановка проблеми. Смертна кара як вид покарання викликає серйозні дебати в сучасних суспільствах. Проте історичний досвід показує, що далеко не завжди підхід до цього виду

покарання був саме таким. Були періоди в історії, коли смертну кару розуміли як належне і безальтернативне покарання, змінювалась і її сутність від інструменту забезпечення «кровної

помсти» до інструменту забезпечення стабільності державного режиму. Підстави ж встановлення цього виду покарання були різними в різні історичні періоди. Їх дослідженню, з'ясуванню відповідних тенденцій встановлення чи невстановлення смертної кари як виду покарання на основі низки історичних прикладів і присвячено цю статтю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанням смертної кари в різних аспектах присвячено цілу низку вітчизняних і закордонних досліджень. Через великий обсяг цих наукових напрацювань варто обмежитися найбільш значущими дослідженнями, які побачили світ у 2024 р. В українському правознавстві традиційно значна кількість історичних робіт з цієї тематики. Це, зокрема, праці Л. Подороги про історію смертної кари в українському праві XV–XVI ст., М. Торопа про кримінальну відповідальність у науковій спадщині О. Кістяківського. Традиційно були дослідження, присвячені аналізу застосування смертної кари в Сполучених Штатах Америки, зокрема робота А. Шевель щодо закону про смертну кару. Також слід згадати дослідження смертної кари в міжнародно-правовому вимірі, зокрема працю М. Думанського про право на життя і, відповідно, застосування смертної кари в межах застосування Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Проте досліджень питання, поставленого авторами цієї статті, останнім часом не проводилось.

Метою цієї статті є дослідження підстав встановлення покарання у вигляді смертної кари в різні історичні періоди, тенденцій появи таких підстав та їх відповідності принципам справедливості та верховенства права.

Вступ

Питання життя і смерті в усі часи та в усіх народів непокоїло багатьох людей. Смертна кара як вид покарання за вчинення злочинів викликала і викликає досі дуже різне ставлення членів суспільства — від повної підтримки до повного неприйняття. Україна сьогодні веде активні бойові дії. Історичні приклади свідчать, що саме в такі часи питання відновлення смертної кари набуває значної актуальності в суспільстві. Ґрунтовних опитувань щодо цього в період з 24 лютого 2022 р. до моменту написання цієї статті не проводили. Згідно з результатами опитування Соціологічної групи «Рейтинг» 2021 р., 51 % українців підтримували ідею повернення смертної кари в Україні і 45 %

виступали проти цього¹. Як зазначили соціологи: «Найбільше таку ідею підтримують старші люди, бідніші, з нижчим рівнем освіти, чоловіки, а також ті, хто відчуває негативні емоції до себе (сором, гнів, сум, байдужість і страх)»². З огляду на ці тенденції, дослідження витоків та особливостей питання застосування смертної кари є як ніколи актуальним.

Питання доцільності застосування смертної кари в різних її аспектах вивчали багато дослідників. Маємо значну кількість праць і в юридичній сфері. Проте ґрунтовних досліджень відповідності цього виду покарання принципам права небагато. Переважна більшість наукових досліджень у сферах, пов'язаних зі смертною карою, стосується або її кримінологічного аспекту, або співвідношення питань права і моралі в питаннях її внесення до системи покарань у певній державі чи юрисдикції та в питаннях її застосування. Доволі значну частину досліджень присвячено історичним аспектам існування та застосування смертної кари в різних народів у різні історичні періоди. Сукупність цих чинників спонукала авторів цієї статті звернутись до питання оцінювання відповідності такого покарання принципу верховенства права, передбаченому статтею 8 Конституції України. Виконання цього амбітного завдання заплановано в широкому дослідженні, яке буде втілене в серії статей.

Задля досягнення мети автори використали наукові праці О. Бузун, М. Загоскіна, Є. Логвиненко, І. Малиновського, М. Таганцева та ін. Попри інший предмет дослідження, ці роботи фрагментарно доповнюють нашу розвідку матеріалами для аналізу.

Перша стаття з серії ставить за мету розкрити сутність смертної кари, підстави її введення в законодавство різних держав, а також умови і підстави її скасування в різних державах в історичному контексті. За допомогою історичного методу автори аналізують чинники, які впливали на появу смертної кари в законодавстві різних держав, її тимчасове призупинення чи скасування. Результат такої аналітичної роботи дасть змогу більш ґрунтовно оцінити цей вид покарання щодо його відповідності принципу верховенства права в сучасних умовах.

Передовсім важливо зазначити, що історія існування такого виду покарання, як смертна кара, і його застосування насправді є набагато

¹ Надя Пришляк, «Половина українців виступає за повернення смертної кари — опитування», УНІАН, 19 серпня 2021, <https://www.unian.ua/society/polovina-ukrajinciv-vistupaye-za-vidnovlennya-smertnoji-kari-v-ukrajini-opituvannya-novini-ukrajini-11518522.html>.

² Там само.

складнішою, ніж прийнято вважати. У цій статті автори не мають на меті проаналізувати всю історію її існування, застосування та скасування в усіх державах світу, тому що це є об'єктивно неможливим. Автори аналізують лише ті держави та юрисдикції, які, на їхню думку, мали нетривіальні підходи до смертної кари, — Стародавній Єгипет, Київська Русь, Стародавня Греція, Стародавній Рим, Московська держава (пізніше — Російська імперія), що зумовило їхній вплив на подальший розвиток інституту смертної кари в різних державах та юрисдикціях у світі. Автори свідомо не аналізували підстав і практики застосування смертної кари в державах з панівною ісламською релігією, оскільки ці питання доволі детально висвітлювали інші дослідники³.

Хоч загалом ця стаття не присвячена дослідженню питання сутності смертної кари (це буде предметом наступних досліджень), повністю обійти його не видається можливим, оскільки для розуміння підстав введення цього виду покарання до законодавства відповідних держав чи скасування слід з'ясувати його основні характеристики.

Сутність смертної кари в стародавньому світі

3-поміж найважливіших ознак смертної кари слід виокремити характер сприйняття цього покарання в різний час та в різних народів. У багатьох народів у давнину смертна кара мала сакральне значення. Деякі дослідники вбачають її передумови в кровній помсті. Зокрема, А. Щетинін, досліджуючи це питання, зазначає:

Прообразом смертної кари, як і багатьох інших покарань, була кровна помста, яка застосовувалась на всіх стадіях розвитку суспільства, починаючи від утворення первісних племен і закінчуючи появою держави, яка поступово монополізувала право на смертну кару і покарання загалом, хоч і після утворення державних інститутів у давньоруському суспільстві ще довго спостерігались випадки помсти з боку потерпілих (переклад з російської наш. — Є. З., Т. III.)⁴.

А також далі уточнює:

На початкових етапах розвитку антропологічних спільнот кровна помста проявилась як інстинкт самозбереження. Багато в чому вона була обумовлена еволюційно-біологічними закономірностями, оскільки за відсутності законів, держави, інших інститутів життєдіяльність людини визначалася метою виживання та адаптаційної поведінки. У таких умовах відплата кривднику є не лише правом, а й необхідністю, обов'язковою умовою виживання⁵.

У «Руській правді», зауважував І. Малиновський, не було вказівок про смертну кару, хоча в пам'ятках побутових — літописах, житіях святих, творах арабських письменників — є свідчення про те, що її в стародавній Русі застосовували. Зокрема, відомо, що Володимир Святий у зв'язку зі збільшенням випадків розбійних нападів і за наущенням єпископів, хоч і тимчасово, але дозволив страту розбійників. У 1069 р. Ізяслав, оволодівши Києвом, послав свого сина Мстислава, аби віддати смерті 70 людей, причетних до визволення Всеслава, а отже, винних через свою участь у вигнанні самого Ізяслава. У 1157 р. в Києві було спалено єретика Мартіна. І хоча дехто з дослідників, зокрема М. Владимірський-Буданов, стверджував, що перелічені випадки не мають «юридичного характеру покарання», більшість називала такі висновки бездоказовими⁶. Зокрема, М. Загоскін наводить приклад стосовно князя Володимира — в контексті його ролі: «від Бога поставлений на страту злим», з одночасним розмежуванням саме смертної кари як публічного покарання і кровної помсти, яку заміняли вирою, тобто грошовою компенсацією. А саму вирою за Правдою Ярославичів сплачували князю, на відміну від голови, яка йшла потерпілому, а тому, на думку дослідника, мала зародок вже публічного покарання⁷.

Можна погодитись, що смертну кару допускало звичаєве право, оскільки вона є природним продовженням помсти у формі вбивства. У «Повчанні» Володимира Мономаха є така настанова: «не убивайте і не повелівайте убити, якщо буде винуватий в смерті». Отже, за словами І. Малиновського, «були випадки, коли звичай приписував смертну кару, але князь

³ Див., напр.: Suud Sarim Karimullah, Nanda Ahmad Basuki, and Arif Sugitanata, "An Ethical Analysis of the Application of the Death Penalty in Islamic Law," *Antmind Review: Journal of Sharia and Legal Ethics* 1, no. 1 (2024): 39–50, <https://journal.aye.or.id/index.php/JSLE/article/view/7/5>.

⁴ Алексей А. Щетинин, *Смертная казнь в российской государственной-правовой системе: институциональный аспект* (РЮИ РПА Минюста России, 2015), 9.

⁵ Щетинин, *Смертная казнь в российской государственной-правовой системе: институциональный аспект*, 10.

⁶ Николай С. Таганцев, *Смертная казнь: сборник статей* (Государственная типография, 1913), 57–8.

⁷ Николай П. Загоскин, *Очерк истории смертной казни в России* (Типография Императорского Университета, 1892), 17.

Володимир Мономах давав вказівку своїм дітям не наслідувати цьому звичаю»⁸.

Перші письмові згадки про скасування смертної кари датовано I ст. н. е., коли Амандагамані, буддійський король Ланки, заборонив її, а його нащадки цю заборону не скасовували⁹. У договорі між Київською Руссю і Візантією 911 року в ст. 4 вперше згадано смертну кару (за вбивство іноземця)¹⁰. «Руська правда» і «варварські правди» не передбачали смертної кари, але були спроби її запровадження в Київській Русі. Найвищою мірою покарання на той час було вигнання. Але, оскільки вигнання закон не захищав, він міг легко загинути. Зрештою, його могли просто вбити ті, проти кого був вчинений злочин¹¹.

Християнство надає аргументи як за, так і проти смертної кари. Професор Е. ван дер Хааг, цитуючи Послання до Римлян 12:19, зауважує, що керівник є посланцем Бога, а отже — може карати і милувати. Крім того, він наголошує, що релігійна концепція пекла свідчить про те, що Бог не був проти жорстокого і вічного покарання для певних людей. Мало того, у Старому Заповіті доволі багато місць, де сказано про необхідність присудження смертної кари навіть за дрібніші злочини, ніж сьогодні¹². Проте в Євангелії від Матвія Ісус Христос вводить правило підставлення другої щоки на протизагук застарілому принципу таліону (Матвія 5:38-39), а в згаданому вище Посланні до Римлян апостол Павло звертає увагу новоствореної церкви на необхідність відповідати на зло любов'ю (Рим. 12:19, 21).

Наведені факти дають змогу зробити певні проміжні висновки. По-перше, питання смертної кари, як і багато інших у стародавньому світі, було релігійним, а з-поміж них — питанням честі. Державні інститути були слабкими, тож помста була єдиним способом зберегти обличчя,

не втратити честь перед своїм оточенням. Оскільки це питання мало значний вплив на місце особи (і не лише її, а й усієї сім'ї, роду, клану) в тогочасному суспільстві, його регулювання увійшло не лише до звичаєвого права, а й до релігійних норм, які змінювалися відповідно до зміни настроїв і потреб кожного суспільства. По-друге, після набрання більшої сили державним апаратом, який перейняв на себе монополію на насильство, зменшилася й потреба у відновленні честі за допомогою заподіяння смерті, оскільки питанням покарання віднині відала держава. Тут слід звернути увагу, що релігійні норми з часом також адаптувалися, прикладом чого є наведені в цьому підрозділі взаємовиключні заклики в різних частинах Біблії, а також буддійські вчення.

Окрім зазначених у цьому підрозділі помсти та відновлення честі, були й інші підстави існування смертної кари, які докладніше буде проаналізовано в наступних підрозділах.

Виклад основного матеріалу

Смертна кара в Стародавньому Єгипті

Стародавній Єгипет в історичній перспективі є прикладом не лише доволі якісно сформованої у стародавньому світі держави, а й однієї з перших в історії людства держав, яка застосовувала смертну кару. Окрім уже згадуваних у попередньому підрозділі цієї статті релігійних мотивів, смертна кара виконувала просту утилітарну функцію: вона допомагала чинній владі боротися з посяганнями на неї та запобігати їм.

У Стародавньому Єгипті на смерть карали за будь-які посягання на владу фараона, чинний державний лад, систему державних відносин. Клятвопорушників, убивць, донощиків також чекала смертна кара. Тяжкими вважали злочини проти релігії, храмів, жерців. Усіх винних карали смертю¹³.

Страчували за злочини проти релігії: пограбування поховань, крадіжку культових реліквій та жертвоприношень із храмів. Першими з відомих свідчень застосування смертного покарання за пограбування й розорення поховань є написи, знайдені в давньоєгипетському місті Нефаті на місці захоронення царя Анххтифі, які стосуються X династії. Один із них містить таке попередження:

⁸ Іоаннікий Малиновскій, *Кровавая месть и смертные казни*. Выпуск I (Типо-литография Сибирского Т-ва Печатн. Дѣла, 1908), 169. Цит. за: Марія А. Матвійчук, «Смертна кара в Московській державі та Російській імперії в працях І. Малиновського: кримінально-виконавчий аспект», *Прикарпатський юридичний вісник* 4(33) (2020): 82, <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i4.628>.

⁹ Cleobis H.S. Jayawardene, "The Death Penalty in Ceylon," *Ceylon Journal of Historical and Social Studies* no. 3 (1960): 166, 185. Цит. за: John D. Bessler, "Revisiting Beccaria's Vision: The Enlightenment, America's Death Penalty, and the Abolition Movement," *Northwestern Journal of Law and Social Policy* 4, no. 2 (2009): 199.

¹⁰ Олександра Р. Ромашко, «Філософсько-правові аспекти смертної кари», в *Актуальні правові та гуманітарно-економічні проблеми України в період євроінтеграції* (ПВНЗ КІДМУ, 2018), 206.

¹¹ Микола Карпенко, Анастасія Бандурович, «Смертна кара: бути чи не бути?» *Юридична наука* 5 (2013): 62.

¹² Ernest van der Haag, "The Death Penalty Once More," *University of California Davis Law Review* 18 (1984–1985): 968.

¹³ Євгенія Логвиненко, «Смертна кара у Стародавньому Єгипті», *Підприємництво, господарство і право* 6 (2019): 226, <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.6.41>.

Що стосується будь-якого правителя, який буде правити в Нефаті і який учинить погане, дію, що заподіє шкоду цьому похованню чи будь-якій частині цієї могили, його рука буде відсічена для Хемена (бога Нефата, який мав вигляд соколу, — Є. Л.), під час його процесії з округу його рука буде відсічена для Хемена, під час його процесії зі східного боку його рука буде відсічена для Хемена, під час процесії з берега його рука буде відсічена для Хемена ..., під час процесії з Великої Тіні, і Хемен не прийме від нього жертвоприношення м'ясом ..., і Хемен не прийме від нього ніякого жертвоприношення харчами, і його спадкоємець не успадкує від нього¹⁴.

Цей напис свідчить, що вже в ранній період існування давньоєгипетської цивілізації злочинців, які грабували поховання, карали смертю. Страта відбувалася у формі релігійного ритуалу. До того ж як додаткове покарання передбачалося позбавлення родини злочинця прав наслідування майна страченої особи¹⁵.

Надзвичайна жорстокість покарання за посягання на поховання має логічне пояснення. У давньоєгипетській релігії могила мала особливе значення. Людина, яка за життя дотримувалася священного порядку — маат, не вмирала, а розділялася на дві частини — духовну й тілесну. Могила була обителлю тіла й душі людини. Вважали, що під час виконання певних обрядів і ритуалів у разі створення відповідних умов душа може повернутися в тілесну оболонку, в якій колись жила, і людина воскресне до нового життя. Втручання до могили порушувало встановлений порядок і унеможливлювало повернення людини в цей світ¹⁶.

Зазвичай звинуваченого в закаті проти фараона або спалювали, або топили в Нілі. На одній із поховальних стел був такий напис: «Немає могили тому, хто скоює злочин проти його величності: його тіло кинуто в ріку». Аналізуючи цей напис, В. Томсінов звернув увагу на те, що в Стародавньому Єгипті смертну кару розглядали як страту не лише тіла, а й душі, оскільки, не даючи тілу злочинця можливості

упокоїтися в могилі, душу позбавляли рідного дому й вона гинула разом із тілом¹⁷.

Варто проаналізувати суб'єктно-об'єктний склад злочинів у контексті суворості покарання за них. За Нового царства була така градація покарань за крадіжку: 1) за крадіжку в приватної особи — повернення вкраденого й штраф у подвійному-потрійному розмірі, проте потерпілий міг відмовитися від права на стягнення штрафу; 2) на важливість у господарстві Стародавнього Єгипту худоби, зокрема тяглової, вказує суворість покарання за її викрадення в приватної особи — відсікання руки; 3) більш суворо охороняли храмове майно: 100 ударів і стократний штраф; 4) за крадіжку храмової худоби — каліцтво й віддання в рабство; 5) за викрадення культового інвентарю — смерть¹⁸.

Отже, смертна кара в Стародавньому Єгипті широко застосовувалася й мала декілька функцій. Головна — захист правового режиму від посягань. Цьому сприяли поширені в цій стародавній державі релігійні норми, які встановлювали догми про покарання не лише тіла, а й душі. Важливим аспектом смертної кари, який сприяв виконанню її головної функції, була видовищність. Залякування, постійне нагадування про існування смертної кари як суворого інструменту покарання мали сформувати у підданих постійне відчуття страху для зміцнення влади фараона та чинного на той час абсолютистського режиму.

Смертна кара в античному світі

Як уже згадано вище, поширення смертної кари в стародавньому світі зумовлене кількома причинами. З-поміж них слід укотре вказати на сакральне підґрунтя ранніх правових систем. Злочинця в багатьох випадках вважали не лише порушником загальнолюдських норм моралі, а й єретиком, який свідомо чинив злодіяння всупереч волі богів і тим самим міг накликати божественний гнів. Наприклад, в античних Афінах безумовній страті підлягали вбивці іноземних послів не лише тому, що це могло призвести (і реально призводило) до погіршення відносин з іншими полісами, а й тому, що послы були під захистом богів. Також в античному світі суворо карали за такі злочини, як викрадення, знищення чи пошкодження присвячених богам предметів

¹⁴ Владимир А. Томсинов, *Государство и право Древнего Египта* (Зерцало-М, 2011), 482. Цит. за: Євгенія Логвиненко, «Смертна кара у Стародавньому Єгипті», *Підприємництво, господарство і право* 6 (2019): 226–7.

¹⁵ Логвиненко, «Смертна кара у Стародавньому Єгипті», 227.

¹⁶ Євгенія Логвиненко, Ігор Логвиненко, *Покарання в праві держав Стародавнього світу* (Харків: ФОП Панов А. М., 2019), 107. Цит. за: Логвиненко, «Смертна кара у Стародавньому Єгипті», 227.

¹⁷ Томсинов, *Государство и право Древнего Египта*, 477. Цит. за: Логвиненко, «Смертна кара у Стародавньому Єгипті», 226.

¹⁸ Исидор М. Лурье, *Очерки древнеегипетского права XVI–X веков до н. э. Памятники и исследования* (Издательство Государственного Эрмитажа, 1960), 118.

(іеросілія). За такий злочин зазвичай була смертна кара¹⁹.

Водночас слід зауважити, що в античних державах, на відміну від Стародавнього Єгипту, можна простежити й іншу мету смертної кари, окрім згаданих раніше. Смертна кара в державах Стародавньої Греції та Стародавньому Римі сприяла єдності суспільства. На відміну від єгипетського підходу з концепцією сакральності верховної влади фараона, античні держави базувалися передусім на єдності їхніх суспільств. Смертна кара сприяла підтримці цієї єдності за допомогою тих самих методів, що й у Стародавньому Єгипті. Релігія античних держав також сприяла поясненню необхідності існування смертної кари та її застосування.

Пояснення слід шукати в тому, що в уяві людей гнів божеств передусім уособлювали явища природи (землетрус, потоп, цунамі, епідемія та інше), тож злочинний гріх одного відступника падав на голови всієї громади. В інтересах суспільства було запобігти цьому справедливому божественному гніву і видати голову відступника в жертву²⁰.

Сакральні моменти в праві античного світу ставали юридичним обґрунтуванням неминучості застосування саме смертної кари, а не альтернативного покарання, навіть якщо йшлося про пересічне кримінальне діяння без зовнішніх ознак святотатства. Зокрема, за Законами XII таблиць найтяжчими злочинами, що каралися смертною карою, були зрада держави, знищення чужого врожаю, підпал будинку чи поля, злісні наклепи. За нічну крадіжку злодія можна було вбити на місці, якщо ж це сталося вдень — він потрапляв у рабство до потерпілого. Вищі магістрати самі вирішували, що є злочином. Тілесних покарань (крім смертної кари) не застосовували. Вільний міг відкупитися за злочин, раб платив життям. Крім того, для страти вільного громадянина мало бути рішення центуріатних коміцій. За засудженими вільними зберігалося право апеляції до народних зборів²¹.

Застосування смертної кари в античному суспільстві диктувалося внутрішніми потребами. У процесі розвитку цивілізації та зменшення загрози зовнішньої небезпеки у відносно розвинутих

рабовласницьких державах сфера застосування смертної кари звужувалася, особливо якщо йшлося про повноправних громадян. Виникали альтернативні покарання, ускладнювалася процедура винесення вироку, з'явилася можливість апеляції та помилування тощо. Смертна кара стає кваліфікованою в тому розумінні, що виконання вироку має на меті завдати якомога більших страждань реальному чи уявному злочинцеві, засудженому до смерті²².

Про класифікацію видів смертної кари в Стародавньому Римі пишуть й інші дослідники. Смертну кару застосовували у Римі з найдавніших часів. На думку Г. Тираспольського, її можна поділити на традиційну та особливу. За ступенем жорстокості традиційна страта має п'ять розрядів: звичайна, кваліфікована, поміркована, пом'якшена, психологічна²³.

Особлива смертна кара має шість різновидів: побиття камінням, призначення актором-смертником, екзотична (затоптування, розривання тіла, перепилювання, голодна смерть, підвішування на гак, насильне кровопускання та ін.), децимація (страта кожного десятого воїна), страта як завершення катування (забиття до смерті палками, ланцюгами, батогами тощо), ритуальна. Окремо виділено особливу смертну кару тому, що вона зазвичай не передбачалася римським законодавством. Або ж ритуальна страта — людські жертвоприношення відповідно до давньоримських релігійних уявлень та обрядів.

Звичайну страту проводили такими способами: відрубання голови, заколювання мечем або ножем, перерізання горла, придушення, скидання з Тарпейської скелі, утоплення, позбавлення життя за допомогою отрути²⁴.

Обезголовлення здійснювалося мечем або сокирою. За свідченням античних істориків, обезголовлення сокирою вищих сановників вважалося у Стародавньому Римі ганебною стратою, оскільки сокиру використовували для умертвіння жертвних тварин. Заколювання мечем або ножем було доволі нечастим. Зазвичай це покарання застосовували під час бойових дій, і це було почесно. Придушення мало два

²² Бузун, «Історичний аспект смертної кари», 52.

¹⁹ Олександр А. Гавриленко, *Право античних держав Північного Причорномор'я* (Харків: Національний університет внутрішніх справ, 2004), 62.

²⁰ Ольга О. Бузун, «Історичний аспект смертної кари», *Актуальні питання публічного та приватного права* 1 (15) (2017): 52.

²¹ Володимир С. Макачук, *Загальна історія держави і права зарубіжних країн* (Київ: Атіка, 2004), 178. Цит. за: Бузун, «Історичний аспект смертної кари», 52.

²³ Геннадій І. Тираспольский, *Беседы с палачом. Казни, пытки и суровые наказания в Древнем Риме* (Интрада, 2003), 26. Цит. за: Євгенія Логвиненко, «Класифікація та особливості смертної кари у Стародавньому Римі», в *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 13 лист. 2015 р.)* (Харківський національний університет внутрішніх справ, 2015), 172.

²⁴ Тираспольский, *Беседы с палачом. Казни, пытки и суровые наказания в Древнем Риме*, 27. Цит. за: Логвиненко, «Класифікація та особливості смертної кари у Стародавньому Римі», 172–3.

технічних різновиди: з підвішуванням і без. Перше — для рабів, а друге — для впливових осіб. Проте таке покарання було принизливим для римлян²⁵.

За Законами XII таблиць, скидання з Тарпейської скелі застосовували до римських громадян за кровозмішування — інцест²⁶. Інколи зі скелі скидали за заняття магією чи астрономією або ж за опозиційну до влади діяльність²⁷. За опір владі також могли покарати утопленням або отруєнням²⁸.

Кваліфікована страта в Давньому Римі була особливо ганебною: спалення, розірвання зв'язи, розп'яття на хресті, умертвіння на фурці — станку для катувань і страт, утоплення в шкіряному мішку, закопування живим у землю²⁹.

Помірковану (психологічну) страту застосовували лише з дозволу правителя. Суть її полягала в тому, що під наглядом офіційних осіб засудженому надавали можливість вчинити акт самогубства. З джерел невідомо, за які саме злочини була така страта, проте до неї засуджували лише сановників та їхніх близьких. Рішення про проведення психологічної страти ухвалював сенат, воно передбачало скасування законів і розпоряджень померлого імператора. За його непристойні діяння його ім'я викреслювали з усіх державних документів³⁰. На початку II ст. до н. е. смертну кару для римських громадян замінили вигнанням, однак у період громадянських воєн її відновили і часто поєднували з конфіскацією майна³¹.

Водночас для рабів смертна кара залишилася. Відомо, що один зі стародавніх римських законів зобов'язував піддавати смерті не тільки раба — вбивцю свого пана, а й усіх рабів цього пана. За часів Нерона раб убив свого господаря

з помсти за наругу над собою. Відповідно до наведеного закону страті підлягало ще понад 400 рабів, і така несправедливість була причиною народного хвилювання. Втім, за наполяганням сенаторів масова страта рабів відбулася — з підстав «суспільної користі»³².

Отже, античні держави мали той самий набір аргументів для застосування смертної кари, що й Стародавній Єгипет, широко звертаючись для цього до релігійних норм. Однак, окрім захисту і сакралізації державної влади, смертна кара в цих державах виконувала ще й важливу функцію консолідації суспільства, для чого у разі застосування цього покарання апелювали також і до такої важливої людської характеристики, як честь. Це можна простежити навіть у диференціації застосування смертної кари до різних верств давньогрецького і особливо давньоримського суспільства. Загалом, з огляду на значні обсяги території давньоримської держави, питання консолідації суспільства без сучасних засобів комунікації було непростим завданням — і смертна кара була хоч і жорстоким, однак доволі дієвим способом консолідації. Слід зауважити, що зародження та поширення християнства в Стародавньому Римі також мало вплив на поширення застосування смертної кари. З одного боку, християнське віровчення мало догми, які виправдовували застосування смертної кари, а з іншого — усіляко заклиало до взаємного прощення, любові та інших гуманістичних принципів. Подальший історичний розвиток як самої давньоримської держави, так і державних утворень, які з'явилися на її руїнах, свідчить про гнучкість християнських норм, які використовувалися для формування аргументів як за смертну кару, так і проти неї з огляду на нагальні потреби рушійних сил кожного суспільства на кожному історичному етапі.

Смертна кара в Московській державі (пізніше — Російській імперії)

Московську державу (та її еволюційну правонаступницю — Російську імперію) автори обрали як яскравий приклад еволюційного розвитку смертної кари та зміни її функцій разом зі зміною середовища всередині держави. У цьому сенсі вона, звісно, не унікальна, однак значна кількість доступних авторам джерел дає змогу розглянути розвиток смертної кари в цій державі більш глибоко.

²⁵ Цицерон, *Речі: в 2 т. Т. 1* (Издательство АН СССР, 1962), 153. Цит. за: Логвиненко, «Класифікація та особливості смертної кари у Стародавньому Римі», 173.

²⁶ Сергей Л. Утченко, *Хрестоматия по истории Древнего Рима* (Москва: Соцэкгиз, 1962), 69–70. Цит. за: Логвиненко, «Класифікація та особливості смертної кари у Стародавньому Римі», 173.

²⁷ Тацит Корнелий, *Аннали. Малые произведения* (АСТ: Астрель, 2010), 68; Ливий Тит, *История Рима от основания города: в 3 т. Т. 3* (Наука, 1993), 559. Цит. за: Логвиненко, «Класифікація та особливості смертної кари у Стародавньому Римі», 173.

²⁸ Логвиненко, «Класифікація та особливості смертної кари у Стародавньому Римі», 173.

²⁹ Тираспольский, *Беседы с палачом. Казни, пытки и суровые наказания в Древнем Риме*, 37–39. Цит. за: Логвиненко, «Класифікація та особливості смертної кари у Стародавньому Римі», 173.

³⁰ Тираспольский, *Беседы с палачом. Казни, пытки и суровые наказания в Древнем Риме*, 44. Цит. за: Логвиненко, «Класифікація та особливості смертної кари у Стародавньому Римі», 173.

³¹ Логвиненко, «Класифікація та особливості смертної кари у Стародавньому Римі», 173.

³² Михаил Н. Гернет, *Смертная казнь* (Типография Я. Данкин и Я. Хомутов, 1913), 3.

Давньоруська держава не застосовувала смертну кару широко. Підставами для такого висновку є і недостатня кількість свідчень про правову систему того періоду (особливо про практику застосування норм кримінального права), і відносна стабільність держави. Згадана на початку цієї статті ідея кровної помсти з прийняттям християнства еволюціонує в ідеї дотримання Божої волі та християнської поваги до інших членів суспільства (настільки, наскільки це можна зазначити про суспільство тих часів). З одного боку, неширокому застосуванню смертної кари сприяла стабільність держави, а з іншого — її відносна слабкість у період феодалної роздробленості. Зокрема, свідченням цього є відновлення і доволі широке застосування смертної кари як у Великому князівстві Литовському, так і в ранній Московській державі. Обидві ці держави лише формувалися, і для них також були доречними й актуальними функції, які смертна кара успішно виконувала в Стародавньому Єгипті та державах античного світу.

Вперше про смертну кару на теренах Московської держави згадано в статутній Двінській грамоті (1397 р.), і лише за один злочин — третю татьбу (крадіжку). Надалі, зокрема в Псковській судній грамоті, про смертну кару йдеться вже в шести випадках: за татьбу третього разу, підкидання полічного, святотатство, конокрадство, підпал і зраду. Московські Судебники (1497, 1550 рр.) збільшують перелік злочинів, за вчинення яких передбачено смертну кару, а в уложенні царя Олексія Михайловича (1649 р.) вона вже передбачена за вчинення майже 60 злочинів, зокрема богохульство, політичні злочини, згвалтування жінки, необережне вбивство. Укази другої половини XVII ст. ще більше розширюють її застосування. Смертна кара була навіть за, здавалося б, малозначні злочини, наприклад, за пожежу з необережності, купівлю хліба з метою підвищення цін, купівлю хутра в сибірських іногородців, торгівлю ревенем. Тобто загроза смертної кари стає звичайним шаблоном³³.

На початку XVIII ст. за царювання Петра I відбувається подальше розширення застосування смертної кари. Вона призначається за найрізноманітніші проступки: наприклад, за повільну поштову їзду, порубку дуба в заповідному лісі, відмову продати сіль у роздріб, за те, що справу не завершено у визначений термін. А вінцем

посилення загрози смертної кари були Військові Артикули, в яких вона передбачалась у 122 випадках, зокрема за зв'язок із дияволом, зв'язок із пеклом, осуд государя. У другій половині XVII ст. і на початок XVIII ст. в Московській державі, а отже й у Російській імперії смертна кара досягла свого апогею, стала буденним явищем. Лише за так званий «монетний бунт» було страчено понад 7000 людей³⁴.

Московські Судебники не вказували форми смертної кари, обмежуючись загальними висловами: «живота не дати», «стратити смертною карою». Уложення ж 1649 р. уже містило повішання, спалювання, залиття горла розплавленим металом та закопування в землю, а Військові Артикули — розстріл, повішання, відсічення голови мечем, спалювання, четвертування, колесування та ін. Але ані Уложення, ані Військові Артикули не називали всіх видів смертної кари, що практикувалися. У законодавстві майже не регулювався й порядок приведення смертної кари до виконання, не було визначено її виконавців, не врегульовано й інші кримінально-виконавчі питання цього явища. Їх творив у своїх вироках суд, який у Московській державі, а пізніше й Російській імперії аж до Судових Статутів 1864 р. не був відділений від адміністрації та належав до органів виконавчої влади, а також кримінально-виконавча практика цих органів. Водночас у XVII ст. і в першій половині XVIII ст. практикувалися прості й кваліфіковані види смертної кари; прості: відсічення голови, повішання, утоплення, розстріл; кваліфіковані: спалювання, залиття горла металом, четвертування, саджання на кіл, повішання за ребро. Метою смертної кари, як і інших покарань того часу, була не лише помста, захист держави й суспільства від злочинців та отримання матеріальної вигоди, а й залякування. Тому виконання смертної кари було обставлене такими обрядами, які мали на меті наругу над ворогом, його муки, страждання. Страти були публічними: з метою наруги над ворогом іноді влаштовували урочисті й водночас ганебні в'їзди засуджених до страти в місто. Законодавець вимагав, щоб народ ішов на страту під звуки барабана. Тому страти були явищем буденним. Труп страчених виставляли «на позорище»: тіла довго висіли на шибеницях чи деревах або їх віддавали як їжу собакам. Руки, ноги, голови страчених

³³ Иоанникий А. Малиновский, *Лекции по истории русского права* (Издательство кооперативного т-ва «Единение» в Ростове на Дону, 1918), 347–8. Цит. за: Матвійчук, «Смертна кара в Московській державі та Російській імперії в працях І. Малиновського: кримінально-виконавчий аспект», 82–3.

³⁴ Малиновский, *Лекции по истории русского права*, 348; Малиновский, *Кровавая месть и смертные казни. Выпуск I*, 192. Цит. за: Матвійчук, «Смертна кара в Московській державі та Російській імперії в працях І. Малиновського: кримінально-виконавчий аспект», 83.

настромлювали на піки. Інколи вчиняли наругу над трупами³⁵.

З часів же царювання Єлизавети Петрівни застосування смертної кари стали обмежувати — замінювали її політичною карою, рванням ніздрів, клеймуванням, а також вічним засланням на каторгу, особливо в Сибір, оскільки мета кримінального покарання доповнилася в цьому плані такими компонентами, як використання дармової праці висланих і каторжників та колонізація країв³⁶.

Процес відмирання смертної кари тривав у XIX ст. і на початку XX ст. Згідно зі ст. 17 т. XV Зводу законів (1832 р.), смертну кару було збережено лише за політичні, карантинні та військові злочини. Ці положення збереглися і в Уложенні про покарання 1845 р., і в Кримінальному уложенні 1903 р.³⁷

Загалом еволюція смертної кари в Московській державі та Російській імперії підпадає під загальносвітові тенденції. У ній можна простежити вже відому за попередніми прикладами мету — використання цього жорстокого покарання як одного з методів утримання самодержавної влади. Щойно влада почувалася більш-менш стабільно — вона пом'якшувала застосування цього виду покарання. Однак варто зазначити про ще одну мету існування смертної кари в російській державі. Ця мета є утилітарною. В описувані часи держава активно розширювалася, простягалася на значні нові землі, тож замість того, щоб карати на смерть, злочинців (або оголошених ними) використовували для освоєння нових земель, оброблення корисних копалин та багатьох інших занять, які потребували значної залученості людей до фізичної праці в непростих умовах. Саме цією утилітарною метою, очевидно, можна пояснити і той факт, що формально смертна кара не зникала з російського законодавства, однак її застосування де-факто було зведено до мінімуму. Проте функцію залякування смертна кара, сама можливість її застосування виконувала дуже добре.

³⁵ Малиновський, *Лекції по історії русскаго права*, 236–60, 327–8; Малиновський, *Кровавая месть и смертныя казни. Выпуск I*, 100. Цит. за: Матвійчук, «Смертна кара в Московській державі та Російській імперії в працях І. Малиновського: кримінально-виконавчий аспект», 83.

³⁶ Иоанникий А. Малиновский, *Ссылка в Сибирь. Публичная лекция, читанная в Томскъ въ ноябрь 1889 года* (Паровая типо-литография, 1900). Цит. за: Матвійчук, «Смертна кара в Московській державі та Російській імперії в працях І. Малиновського: кримінально-виконавчий аспект», 84.

³⁷ Малиновський, *Лекції по історії русскаго права*, 357–65. Цит. за: Матвійчук, «Смертна кара в Московській державі та Російській імперії в працях І. Малиновського: кримінально-виконавчий аспект», 84–5.

Висновки

Проведений авторами аналіз відібраних для порівняння та характеристики держав та історичних періодів свідчить про глибоку залежність смертної кари як кримінального покарання від примх і тенденцій розвитку кожного суспільства. Можна зробити висновок, що основною метою застосування смертної кари в різні часи й у різних державах було підтримання стабільності суспільства (здебільшого верховної влади). Смертна кара відігравала роль залякування. Саме для цього часто її виконували публічно, так, щоб якомога більше людей мали можливість її побачити, злякатися і не вчиняти дій, за які карали смертю. Саме тому список злочинів, за які призначали це покарання, то розширювався, то звужувався.

Смертна кара слугує також яскравою ілюстрацією еволюції держави та її інститутів. Якщо на ранніх етапах розвитку людства вона була простим і всім зрозумілим (хоч і жорстоким) інструментом відплати (через слабкість держави), то зі зміцненням державних інститутів смертна кара стає їхнім інструментом і поряд з іншими покараннями виконує функцію відплати, однак, з огляду на утвердження принципу монополії держави на насилля, вона також перетворилася в багатьох випадках і на інструмент охорони як самої держави (її апарату та режиму), так і самого принципу.

Отже, можна зробити висновок про залежність смертної кари та її статусу від еволюції не лише держави і державної влади, а й принципів права, зокрема широко дебатованого нині принципу верховенства права. Автори не мають жодних сумнівів у легальності такого виду покарання і абсолютному праві державної влади звернутися до нього за потреби (у встановленому законом порядку). Про це свідчить і те, що далеко не всі держави на сьогодні відмовились від цього виду покарання. А переважна більшість тих, хто відмовився, зробили це з огляду на норми міжнародного права (зокрема Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод). Наявні нині міжнародно-правові інструменти (як-от можливість денонсації міжнародних договорів), а також концепція суверенітету держав дають пряму технічну можливість повернення до застосування смертної кари, навіть якщо міжнародним договором, стороною якого є відповідна держава, цей вид покарання скасовано.

Утім, принцип верховенства права, який спонукав авторів кинути собі науковий виклик щодо дослідження відповідності йому існування смертної кари, є комплексним і різнобічним, що, з огляду на результати дослідження,

представленого в цій статті, вимагає глибшого занурення й обіцяного продовження. Він є однією з додаткових підстав для держав утриматися від застосування або повного скасування

смертної кари з-поміж видів покарань у своєму кримінальному законодавстві. Аналіз його впливу буде здійснено в наступних статтях, які продовжать це дослідження.

Список використаної літератури

- Бужун, Ольга О. «Історичний аспект смертної кари». *Актуальні питання публічного та приватного права* 1(15) (2017): 51–5.
- Гавриленко, Олександр А. *Право античних держав Північного Причорномор'я*. Харків: Національний університет внутрішніх справ, 2004.
- Гернет, Михаил Н. *Смертная казнь*. Москва: Типография Я. Данкин и Я. Хомутов, 1913.
- Загоскин, Николай П. *Очерк истории смертной казни в России*. Типография Императорского Университета, 1892.
- Карпенко, Микола, Анастасія Бандурович. «Смертна кара: бути чи не бути?» *Юридична наука* 5 (2013): 62–9. <https://legal.nam.edu.ua/journal/n-5-2013.pdf>.
- Логвиненко, Євгенія. «Класифікація та особливості смертної кари у Стародавньому Римі». У *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 13 лист. 2015 р.)*, 172–4. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2015. <https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/94.pdf>.
- Логвиненко, Євгенія. «Смертна кара у Стародавньому Єгипті». *Підприємництво, господарство і право* 6 (2019): 225–9. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.6.41>.
- Логвиненко, Євгенія, Ігор Логвиненко. *Покарання в праві держав Стародавнього світу*. Харків: ФОП Панов А. М., 2019.
- Лурье, Исидор М. *Очерки древнеегипетского права XVI–X веков до н. э. Памятники и исследования*. Издательство Государственного Эрмитажа, 1960.
- Макарчук, Володимир С. *Загальна історія держави і права зарубіжних країн*. Київ: Атіка, 2004.
- Малиновський, І. *Кровавая месть и смертные казни*. Выпуск І. Томск: Типо-литография Сибирского Т-ва Печатн. Дъла, 1908.
- Матвійчук, Марія А. «Смертна кара в Московській державі та Російській імперії в працях І. Малиновського: кримінально-виконавчий аспект». *Прикарпатський юридичний вісник* 4(33) (2020): 82–8. <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i4.628>.
- Пришляк, Надя. «Половина українців виступає за повернення смертної кари — опитування». *УНІАН*, 19 серпня 2021. <https://www.unian.ua/society/polovina-ukrajinciv-vistupaє-za-vidnovlennya-smertnoji-kari-v-ukrajini-opituvannya-novini-ukrajini-11518522.html>.
- Ромашко, Олександра Р. «Філософсько-правові аспекти смертної кари». У *Актуальні правові та гуманітарно-економічні проблеми України в період євроінтеграції. Збірник тез VII Всеукраїнської науково-практичної конференції*. ПВНЗ КІДМУ, 2018.
- Таганцев, Николай С. *Смертная казнь: сборник статей*. Санкт-Петербург: Государственная типография, 1913.
- Щетинин, Алексей А. *Смертная казнь в российской государственной-правовой системе: институциональный аспект*. РЮИ РПА Минюста России, 2015.
- Тираспольский, Геннадий. *Беседы с палачом. Казни, пытки и суровые наказания в Древнем Риме*. Москва: Интрада, 2003.
- Томсинов, Владимир А. *Государство и право Древнего Египта*. Москва: Зерцало-М, 2011.
- Утченко, Сергей Л. *Хрестоматия по истории Древнего Рима*. Москва: Соцэкгиз, 1962.
- Bessler, John D. “Revisiting Beccaria’s Vision: The Enlightenment, America’s Death Penalty, and the Abolition Movement.” *Northwestern Journal of Law and Social Policy* 4, no. 2 (2009): 195–328.
- Karimullah, Suud S., Nanda A. Basuki, and Arif Sugitanata. “An Ethical Analysis of the Application of the Death Penalty in Islamic Law.” *Antmind Review: Journal of Sharia and Legal Ethics* 1, no. 1 (2024): 39–50. <https://journal.aye.or.id/index.php/JSLE/article/view/7/5>.
- Van der Haag, Ernest. “The Death Penalty Once More.” *University of California Davis Law Review* 18 (1984–1985): 957–72.
- Bessler, John D. “Revisiting Beccaria’s Vision: The Enlightenment, America’s Death Penalty, and the Abolition Movement.” *Northwestern Journal of Law and Social Policy* 4, no. 2 (2009): 195–328.
- Buzun, Olha O. “Istorychnyi aspekt smertnoi kary.” *Aktualni pytannia publichnogo ta pryvatnogo prava* 1(15) (2017): 51–5 [in Ukrainian].
- Gernet, Mikhail N. *Smertnaia kazn*. Moscow: Tipografiia Ia. Dankin i Ia. Khomutov, 1913 [in Russian].
- Havrylenko, Oleksandr A. *Pravo antychnykh derzhav Pivnichnoho Prychornomor'ia*. Kharkiv: National University of Internal Affairs, 2004 [in Ukrainian].
- Karimullah, Suud S., Nanda A. Basuki, and Arif Sugitanata. “An Ethical Analysis of the Application of the Death Penalty in Islamic Law.” *Antmind Review: Journal of Sharia and Legal Ethics* 1, no. 1 (2024): 39–50. <https://journal.aye.or.id/index.php/JSLE/article/view/7/5>.
- Karpenko, Mykola, and Anastasiia Bandurovich. “Capital punishment: to be or not to be?” *Juridical Science* 5 (2013): 62–9. <https://legal.nam.edu.ua/journal/n-5-2013.pdf> [in Ukrainian].
- Lohvynenko, Yevheniia. “Klasyfikatsiia ta osoblyvosti smertnoi kary u Starodavnomu Rymy.” In *Law Enforcement Function of the State: Theoretical and Methodological, Historical and Legal Issues. Materials of the International Scientific and practical conference (Kharkiv, November 13, 2015)*, 172–4. Kharkiv: Kharkiv National University of Internal Affairs, 2015. <https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/94.pdf> [in Ukrainian].
- Lohvynenko, Yevheniia. “Smertna kara u Starodavnomu Yehypti.” *Entrepreneurship, Economy and Law* 6 (2019): 225–9. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.6.41> [in Ukrainian].
- Lohvynenko, Yevheniia, and Ihor Lohvynenko. *Pokarannia v pravi derzhav Starodavnoho svitu*. Kharkiv: FOP Panov A. M., 2019 [in Ukrainian].
- Lure, Isidor M. *Ocherki drevneegipetskogo prava XVI–X vekov do n. e. Pamiatniki i issledovaniia*. Izdatelstvo Gosudarstvennogo Ermitazha, 1960 [in Russian].
- Makarchuk, Volodymyr S. *Zahalna istoriia derzhavy i prava zarubizhnykh krain*. Kyiv: Atika, 2004 [in Ukrainian].
- Malinovskii, Ioannikii A. *Krovavaia mest i smertnyiia kazni*. Vol. I. Tomsk: Tipo-litografiia Sibirskago Tovarishchestva Pechatnogo Dela, 1908 [in Russian].
- Matviichuk, Mariia. “Death Penalty in Moscow State and Russian Empire under the Research of I. Malynovskiy: A Penal Aspect.” *Subcarpathian Law Herald* 4(33) (2020): 82–8. <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i4.628> [in Ukrainian].
- Prishliak, Nadia. “Polovyna ukraintsiv vystupaє za povernennia smertnoi kary — opytuvannia.” *UNIAN*, August 19, 2021. <https://www.unian.ua/society/polovina-ukrajinciv-vistupaє-za-vidnovlennya-smertnoji-kari-v-ukrajini-opituvannya-novini-ukrajini-11518522.html> [in Ukrainian].

- Romashko, Olexandra R. "Filosofsko-pravovi aspekty smertnoi kary." In *Aktualni pravovi ta humanitarno-ekonomichni problemy Ukrainy v period yevrointegratsii. Zbirnyk tez VII Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. PVNZ KIDMU, 2018 [in Ukrainian].
- Shchetinin, Aleksei A. *Smertnaia kazn v rossiiskoi gosudarstvenno-pravovoi sisteme: institutsionalnyi aspekt*. RIA RPA Miniusta Rossii, 2015 [in Russian].
- Tagantsev, Nikolai S. *Smertnaia kazn: sbornik statei*. St. Petersburg: Gosudarstvennaia tipografiia, 1913 [in Russian].
- Tiraspolskii, Gennadii. *Besedy s palachom. Kazni, pytki i surovye nakazaniia v Drevnem Rime*. Moscow: Intrada, 2003 [in Russian].
- Tomsinov, Vladimir A. *Gosudarstvo i pravo Drevnego Egipta*. Moscow: Zertcalo-M, 2011 [in Russian].
- Utchenko, Sergei L. *Khrestomatiia po istorii Drevnego Rima*. Moscow: Sotcekgiz, 1962 [in Russian].
- Van der Haag, Ernest. "The Death Penalty Once More." *University of California Davis Law Review* 18 (1984–1985): 957–72.
- Zagoskin, Nikolai P. *Ocherk istorii smertnoi kazni v Rossii*. Tipografiia Imperatorskogo Universiteta, 1892 [in Russian].

Ievgen Zvieriev

Tetiana Shmariova

DEATH PENALTY IN THE HISTORY OF LAW: FROM AN INSTITUTIONALIZED SUBSTITUTE FOR BLOOD FEUD TO AN INSTRUMENT OF REGIME PROTECTION

Abstract

The compatibility of the death penalty with the rule of law along with the support of almost half of the Ukrainians surveyed a year before the full-scale invasion of Ukraine by the Russian Federation, has highlighted the necessity for a deeper study of the nature of this form of punishment, its origins, and the trends surrounding its implementation and abolition. This article aims to review and analyse the reasons for the establishment, persistence, and abolition of the death penalty as a form of punishment in ancient Egypt, ancient Greece, and Rome, as well as in the Moscow State and later in the Russian Empire. The selection of these states is based on the availability of relevant research materials and the clarity with which their historical experiences illustrate the findings presented in the article. The study establishes that the primary understanding of execution as retribution originates from the principle of "an eye for an eye" or equal for equal (committed). This principle, now known as *lex talionis* (in all its forms), was then practically implemented based on the perceptions of justice and/or religious traditions.

Furthermore, this study finds that over time, the death penalty evolved from means of vengeance, including blood feuds, into a tool for maintaining state stability and social order.

In this context, the purpose of the death penalty shifts — from retribution to deterrence — while its public execution gains prominence as a visual and "educational" tool. The concept of justice is also changing. Justice is presumed inherent in any death sentence sanctioned by the state. State leaders hold the authority to determine which offenses warrant death penalty.

An analysis of the history of death penalty in the Ancient East and Antiquity suggests that a person's status as a slave did not preclude recognition of their execution by a court or other judicial body as the deliberate termination of a human being. However, due to the legal norms of the time, death penalty sometimes had a collective nature, leading to the execution of innocent individuals.

This analysis suggests that when significant threats to society diminish, the perceived necessity for this form of punishment also declines. The presence of a substantial threat, or a combination of such threats, is typically the primary factor prompting the incorporation of the death penalty into a legal system. The findings of this study do not provide sufficient grounds to assert the absence of legal justification for either the establishment or retention of the death penalty. However, such considerations may fall beyond the scope of this study. Future research will be conducted based on the conclusions drawn here.

Keywords: death penalty, rule of law, justice, collective responsibility, ancient world, antiquity.

Матеріал надійшов 06.11.2024

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)